

כוסו של אליהו הנביא

נפתולי מנהג בהתרחקותו

מאת הרב יהודה אבידע זצ"ל

נדפס לראשונה בירושלים תשי"ח

**ועתה יוצא לאור בשנית במהדורת צילום עם הוספות
שונות ומפתח, ותיקונים שנמצאו בגנזי המחקר**

ע"י אליעזר יהודה בראדט

ירושלים תשע"ג

כל הזכויות שמורות

נדפס ברשות משפחת המחבר

לכל עניני הספר נא לפנות :

אליעזר בראדט

0527659955

eliezerbrodt@gmail.com

על המהדורה

בחולו של מועד פסח לפני שתיים-עשרה שנה התחלתי להתעניין בהשתלשלות מנהג מזיגת 'כוס של אליהו' בליל הסדר והמסתעף. כמובן שנתקלתי מיד במחברתו החשובה של הרב יהודה אבידע, שנדפס בירושלים בשנת תשי"ח. חוברת זו שימשה אותי במשך כל מחקרי ונעזרתי בה הרבה. גם בשעת כתיבת מאמרי 'שפיכת היין בשעת אמירת המכות' (בהכנה לדפוס) נעזרתי בדבריו. באופן כללי נהנתי מסגנון כתיבתו ומבקיאותו המדהימה של המחבר. מהכא להתם עיינתי בשאר מחקריו וספריו, והמה לא אכזבו אותי.

במהלך מחקרי הבחנתי בעובדה המצערת כי יש מהכותבים שעסקו במנהג זה לקחו מדבריו בלי לציין דבר בשם אומרו, ולא זכרו חכמת המסכן. גם אלה שהזכירו את החוברת לא הועילו הרבה, שכן היא אינה מצויה ולא היתה בהישג יד.

במהלך עבודתי נקלעתי לספריית אוניברסיטת בר-אילן, לבדוק את אחד המקורות שהמחבר מציין אליו, כדי לקיים "אותיות מחכימות". בתוך כך התעורר הצורך לבדוק שוב את ההפנייה בחוברת של הרב אבידע, אך היא לא היתה בידי. הואיל ובספרייה עסקינן, פניתי להזמין את החוברת אשר ברשות הספרייה. זימן לי הקב"ה הפתעה ובכרטסת הספרייה אני קורא: "עותק שני הוא עותק המחבר, ובו חומר נוסף בדפים נלוים". את רוב אושרי אין לתאר. מתברר כי "חומר נוסף" זה היווה הכנה למהדורה שנייה מתוקנת שהמחבר רצה להוציא, אבל לא זכה לכך. מיד התעורר בי החשק להוציא את החוברת בשנית, עם ההוספות כמובן.

בחומר הנוסף היה צילום מאמר שפרסם המחבר בעיתון 'הצופה' סמוך להדפסת החוברת בשנת תשי"ח, ובו הוא כותב על דרכו

בכתיבת החוברת ועל כוונתו להדפיס מהדורה שנייה (המאמר במלואו יבוא בסוף החוברת):

כשהכינותי לדפוס את מחברתי "כוסו של אליהו הנביא", דברתי שם על מנהגים אחדים הנוגעים לנושא המרכזי שלבירורו מוקדשת המחברת. אבל לא היתה כוונתי הפעם להזכיר את הטעמים השונים שניתנו למנהגים הללו על ידי מטעימי טעם במשך הדורות. לא שאני מיקל ראש בטעמים העממיים, כי כבר בהקדמתי למחקר "ממנהגי ישראל" (רשומות, כרך א', מהדורה שניה - תרפ"ה, עמ' 337) כתבתי: אי אפשר להסתפק בידיעת הטעם המדעי גרידא של איזה מנהג, שנמצאו אחרי רוב חקירה ודרישה, אלא עוד עלינו לדעת גם כל הטעמים שנתן העם בעצמו לאותו מנהג וכו'. אבל הפעם היתה מטרתי אחת ויחידה: ליתן ביאוגרפיה שלימה עד כמה שאפשר של מנהג אחד והמיטמרפוזות שלו במשך הדורות והטלטולים מארץ לארץ ומתקופה לתקופה. לאחר שיצאה המחברת לאור, כבדוני הרבה חכמים ומלומדים בהערות, הוספות ומילואים שיש בהם תרומה להארת הדברים, ובבוא מועד אי"ה למהדורה חדשה כל דבר יבוא על מקומו בהזכרת שם כל איש על נחלתו...

דברים אלו זרזוני להדפיס את החוברת בשנית, עם תיקוניו והוספותיו של המחבר. באדיבותו של הספרן ידידי מר דוד בן נעים קיבלתי את אישורה של ספריית בר-אילן להדפיס את ההוספות, ובס"ד איתרתי את נכדו של המחבר, ד"ר רם אבידע, שנתן לי רשות להדפיס במהדורת צילום את החוברת גופה. כל מקום שישנה תוספת או תיקון מאת המחבר, הצבתי כוכבית בצד העמוד.

למען לא יחסר המזג הוספתי כמה עמודים מתוך ספרו 'בראשית במליצה העברית', בענין "ליל המשומר ובא מששת ימי בראשית". הוספתי גם מפתח לכמה מהעניינים המופיעים ומתלבנים בחוברת זו, וכן כמה הערות קטנות שכתבתי על דברי המחבר. עיקר מאמרי בסוגיה זו, שמסתעף לכמה נושאים סמוכים, ידע את הדפוס בקרוב א"ה. לפני כשנה יצא מאמר קצר מפרי עטי באנגלית, בשם The Cup for the Visitor¹. כיוצא בזה נוספו שני מכתבים של האי חכימא דיהודאי ר' שמואל אשכנזי שליט"א והערות ספורות של חוקר הפולקלור אפרים דוידזון.

חובה נעימה היא לי להודות למורינו ר' שמואל אשכנזי שליט"א ולנושא כליו ידידי ר' יעקב ישראל סטל, על הרשות להדפיס את מכתביו של ר' שמואל למחברנו. המכתבים אמורים לראות אור בעז"ה בספר 'אגרות שמואל' - אסופת אגרותיו של ר' שמואל אשכנזי שליט"א, בעריכת הרב יעקב ישראל סטל.

תודה גם לידידי הרוצה בעילום שמו, שהודיעני על קיומו של העותק של אפרים דוידזון עם הערות על הספר ועל הרשות להדפיס אותם.

בהזדמנות זו אזכיר לטובה את אשתי היקרה אסתר, על כל מה שהיא עושה למעני ולמען משפחתנו.

ביתר עילית בהרי יהודה, יח באדר תשע"ג

אליעזר יהודה בראדט

1. בתוך: Ami Magazine 65 (2012) pp. 93-98.

על המחבר¹

ר' יהודה זלוטניק (אבידע) נולד בי"ב בטבת תרמ"ז בפלוצק, לאביו ר' אברהם יצחק ולאמו חנה נעכא. למד בחדר בפלוצק עד שהתייתם בגיל עשר. לאחר מכן עבר להתגורר אצל אחיו ר' מרדכי רבה של זקרוטשין, מפיו למד תורה.

בשנת תר"ע, בהיותו כבן עשרים ושלוש, עמד בבחינות לרבנות שנערכו מטעם הממשלה, ולאחר שנה נתמנה לרב הקהילה בגומבין - בה שימש בעל 'מגן אברהם' כדיין - שם שימש ברבנות עד תרע"ט.

בשנת תרע"ז ייסד את ההסתדרות הארצית של תנועת המזרחי בפולניה, והיה יו"ר הועידה הראשונה שהתכנסה באותה שנה. שימש מזכיר התנועה בפולין עד תר"פ. ניהל מאבק נגד אלה שהתכחשו לציונות ועמד יחידי במלחמה ברבנים הבלתי ציונים, שהכריזו עליו חרם.

בתר"פ השתתף בוועידה העולמית של המזרחי באמשטרדם ובאותה שנה השתתף בוועידה הציונית בלונדון. מאז עבר את כדור הארץ לאורכו ולרחבו כאשר הוא עושה נפשות לרעיון הציוני. השתתף בכמה קונגרסים.

1. ואלה המאמרים בהם נעזרתי בכתיבת תולדותיו: זלמן רייזען, לעקסיקאן פון דער יידישער ליטעראטור פרעסע און פילאלאגיע, א, ווילנא תרפ"ו, עמ' 1094-1090; 'הרב ר' יהודה ליב זלוטניק', מנחה ליהודה, בעריכת ש' אסף, ד"ר יהודה אבן שמואל ור' בנימין, ירושלים תש"י, עמ' ז-ח; ר' שמואל אשכנזי 'כתבי הרב יהודה ליב זלוטניק רשימה ביבליוגראפית, שם, עמ' ט-לה; ג' קרסל, לכסיקון הספרות העברית בדורות האחרונים, א, בת-ים תשכ"ה, עמ' 6-7. וראה: ידע העם, כרך ח, (תשכ"ג), עמ' 94-93.

בתרפ"א שימש במונטריאל כנשיא המזרחי, ובשנים תרפ"ב-תרפ"ה כמנהל הקק"ל בקנדה, ומתרפ"ו-תרצ"א כמנהל ההסתדרות הציונית בקנדה, ושנתיים נוספות כמנהל החינוך בקנדה.

בין השנים תרצ"ג-תרצ"ח היה רב בוונקובר, ושם חזר לעבודתו הספרותית. בשנת תרצ"ח הוזמן לדרום אפריקה, ליוהנסבורג, לנהל את החינוך היהודי.

ראשית עבודתו הספרותית היתה בבית אחיו בפלוצק, בכתיבת הערות והשלמות לחיבורים של חכמים וסופרים. הרבה לפרסם מאמרים בעיתונות בשאלות הזמן בשפות שונות. היה חלוץ במדע הפולקלור היהודי ומחקרים רבים הקדיש לשדה פעולתו זה. תרגם לידיש כמה מבפרי המקרא. עסק בהוצאת כתבי יד ומקורות שלא ראו אור. היתה לו ספרייה עשירה בספרים יקרי המציאות.

לפני מלחמת העולם הראשונה החל נח פרילוצקי להוציא מאספים לעניני פולקלור. ר' יהודה גילה ענין רב בנושאים אלה והחל לשלוח אליו את רשימותיו. מאז עיקר עבודתו הספרותית היא בנושאי הפולקלור למיניהם. בגלל תואר הרב שלו, חשש לחתום בשמו הנכון, כי בעיני העם ודאי נראים עניני הפולקלור כדברים שלא ראוי לרב בישראל לטפל בהם. בחר בשם עלזעט או אלזעט כנוטריקון ל"לב זלוטניק". בא בקשרים עם א. דרוינוב עורך המאסף "רשומות" לידע עם.

היה מבקר מתקופה לתקופה בארץ ישראל. בהיותו כבן שישים, בשנת תש"ט, עלה לארץ ישראל והשתקע בירושלים, עד פטירתו בירושלים כ"ג באלול תשכ"ב. כאשר הגיע ארצה שינה את שם משפחתו וקרא לעצמו אבידע.²

2. במאמר בסיני תש"י הוא עדיין חותם שמו יהודה זלוטניק אבל במאמר בסיני תשי"א הוא חתם בשמו יהודה אבידע.

בשנת תש"י התארגנו 'חבריו וידידיו' בירושלים ופרסמו לכבוד יובלו השישים ספר 'מנחה ליהודה' בעריכת פרופ' שמחה אסף, ד"ר יהודה אבן-שמואל והסופר ר' בנימין³, בהוצאת מוסד הרב קוק. בתחילת הספר רשימה ביבליוגרפית של פרסומי בעל היובל, שערך ידידו ר' שמואל אשכנזי. מספר הפרסומים באותה שעה עמד על 242!

בין השאר יש לציין לכמה מחיבוריו החשובים: 'יודישע מאכלים', ווארשא תר"פ; 'קהלת דער מענטש און דאם בוך', מונטריאול 1929; 'בראשית במליצה העברית', ירושלים תרצ"ח; 'מדרש המליצה העברית', ירושלים תרצ"ח; 'מאמרים מספר מדרש המליצה העברית', ירושלים תרצ"ט; 'מחברת מני קדם', א-ג, יוהנסבורג תש"א-תש"ב; 'מעשה ירושלמי שהעתיק ר' אברהם בן מימון', ירושלים תש"ז.

בין מאמריו המיוחדים יש לציין למאמריו על יד החזקה לרמב"ם; מאמרו 'ממנהגי ישראל', רשומות א, תרע"ח, עמ' 335-377; 'אנשים בעלי שני ראשים', סיני יט, (תש"ו), עמ' יז-כה; 'מאגדות שבת ומנהגיה', סיני כה (תש"ט), עמ' רעו-רפז, והמשכו בסיני כו (תש"י) עמ' עד-פט; 'פרקים בעניני האזכרת (יארצייט)', סיני כח (תשי"א), עמ' נה-סח, ועמ' של-שמח; 'המלאכים הממונים על השופר המעלים את התקיעות', סיני לב (תשי"ג), עמ' ע-פט, רנה-רנו. וכן את מאמריו הרבים ב'נרות שבת' ו'ידע עם' ועוד.

בכתביו ניכרות ידיעה ובקיאות נפלאה בספרים נדירים, כתבי יד, פולקלור, מנהגים שונים בכל מיני תחומים ושפע של מקורות בלתי ידועים בהמון שפות. ובפרט מצטיינות יצירותיו בכתובה יפה ומסודרת.

3. הכוונה כאן לסופר הנודע ר' יהושע רדלר-פלדמן.

התוכן :

כוסו של אליהו הנביא	3
עמודים מתוך ספרו 'בראשית במליצה העברית'	49
ל"טעמו של הגר"א" לכוסו של אליהו – מאמר ב'הצופה' ...	53
תיקונים והוספות שהכין המחבר	59
הערות ותיקונים מאת אפרים דוידזון	65
שני מכתבים מאת ר' שמואל אשכנזי	67
הערות מאת המו"ל אליעזר יהודה בראדט	71